

DARIUSZ KROK

Institut Psychologii, Uniwersytet Opolski
Institute of Psychology, University of Opole
e-mail: dkrok@uni.opole.pl

Współzależność religijności z poczuciem sensu życia i nadzieją w okresie późnej adolescencji

The relationship between religiousness and the sense of meaning in life and hope in late adolescence

Abstract. The religiousness of young people is strongly associated with discovering life goals, identity formation, and the sphere of values. During this period there occur dynamic changes in religious beliefs and behaviours, as well as the process of discovering the meaning of life and creating hope. The purpose of this article is to examine the relationships between religion analysed in terms of personal constructs and post-critical beliefs and the sense of meaning in life, as well as two types of hope: basic hope and hope for success. The research was conducted on a group of 198 people (104 men and 94 women) aged 18–23 years. The results showed that religiousness is more strongly associated with the presence of meaning in life than with searching for it, and more with basic hope than with hope for success. The factor that differentiated people in terms of meaning in life and hope was the character of their attitude towards religion.

Keywords: religiousness, meaning in life, hope, late adolescence

Słowa kluczowe: religijność, poczucie sensu życia, nadzieja, okres późnej adolescencji

WPROWADZENIE

Okres późnej adolescencji, określane także mianem wieku dorastania (od 16 do 20–23 r.ż.), charakteryzuje się licznymi i dynamicznymi zmianami w życiu psychicznym młodych ludzi. W tym okresie zachodzą intensywne przeobrażenia we wszystkich sferach: poznawczej, emocjonalnej i społecznej. Zachodzące zmiany dotyczą również życia religijnego, które u młodzieży jest szczególnie wrażliwe na zwiększanie się poczucia świadomości, dążenia do samodzielności, a także wrażliwości na poglądy społeczno-kulturowe (Levenson, Aldwin, Igarashi, 2013; Walesa, 2006). Wraz z dorastaniem zmienia się stosunek młodzieży do religii, czego najbardziej wyraźnym znakiem są

zmiany w strukturach i funkcjach religijności będącej „poszukiwaniem znaczenia poprzez sposoby związane z pojęciem świętości” (Zinnbauer, Pargament, 2005, s. 36). Młodzi ludzie, dążąc do uzyskania samodzielności oraz realizacji własnych zamierzeń i planów, równoległe poszukują uzasadnienia swojej wiary religijnej i wyznawanego światopoglądu.

Zdaniem Czesława Walesy (2006) w okresie młodzieńczym można mówić o kształtowaniu się autentyczności religijnej, która charakteryzuje się dynamicznym formowaniem się światopoglądu wraz z poglądami i przekonaniami na tematy religijne oraz tworzeniem się ideowej podstawy praktyk religijnych. Religijność młodzieży jest nierozzerwalnie związana z odkrywaniem celów i planów życiowych, kształtowa-

niem własnej tożsamości oraz sfery wartości. Wyniki badań wskazały na ścisłe powiązania wartości religijnych z czynnikami osobowościowymi młodych osób, co zdaniem autorów wynika z interakcji procesów psychicznych i społecznych zachodzących w procesie socjalizacji (Huuskas, Ciarrochi, Heaven, 2013). Religijność młodzieży jest nieustannie aktualizowana, stosownie do zmieniających się doświadczeń osobistych i realiów życia. Jak podkreśla Helmut Reich (2014), nowe sytuacje, problemy i konflikty pojawiające się w ramach rozwoju wymagają znalezienia egzystencjalnych odpowiedzi, które uzasadniałyby dokonywanie wyborów i podejmowanie działań. Postawy religijne służą jako wyznaczniki, które ułatwiają młodym osobom odkrycie swojej tożsamości, częściowe zrozumienie własnego miejsca w świecie oraz odnalezienie sensu i celu życia.

Religijność jest konstruktem wielowymiarowym, który obejmuje różne sfery funkcjonowania jednostki w relacji do transcendencji. W ostatnim czasie dużą popularnością badaczy cieszą się dwie koncepcje religijności ujmowanej w kategoriach: (1) systemu osobistych konstruktów oraz (2) przekonań postkrytycznych.

Koncepcja religijności jako systemu osobistych konstruktów została opracowana przez Stefana Hubera (2003, 2004) i opiera się na postrzeganiu elementów otaczającego świata (idei, ludzi, wydarzeń) w ramach znaczeń religijnych. System osobistych konstruktów religijnych stanowi psychologiczną podstawę do religijnego postrzegania i doświadczania świata. Im bardziej centralne miejsce w systemie zajmują treści religijne, tym silniej wpływają na myślenie, emocje i zachowanie jednostki.

W ramach tej koncepcji religijność jest ujmowana w pięciu wymiarach:

1. zainteresowanie problematyką religijną – wyraża poznawcze ustosunkowanie się jednostki do treści religijnych, obejmując myśli, refleksje i rozważania na tematy religijne;
2. przekonania religijne – reprezentują subiektywną ocenę prawdopodobieństwa istnienia rzeczywistości transcendentnej oraz intensywność postaw wobec treści religijnych;
3. modlitwa – opisuje zdolność nawiązywania indywidualnego dialogu z Bogiem oraz za-

angażowanie w praktyki modlitewne o charakterze rytualnym;

4. doświadczenie religijne – oznacza pewność jednostki w istnienie rzeczywistości transcendentnej, która ma wpływ na codzienne życie i zachowanie człowieka;
5. kult – określa społeczny wymiar religijności i subiektywną ważność praktyk religijnych dla człowieka (Huber, 2003; Zarzycka, 2007).

Niniejsze pięć wymiarów odzwierciedla globalną religijność jednostki i zarazem wskazuje na stopień centralności systemu religijnego w osobowości.

Koncepcja religijności jako przekonań postkrytycznych została opracowana przez Dirka Hutsebauta i współpracowników (Hutsebaut, 1996, 2000; Duriez, Fontaine, Hutsebaut, 2000) i wyraża sposoby, w jakich ludzie myślą o religii. Mogą one opierać się na uznawaniu/nieuznawaniu rzeczywistości transcendentnej oraz literalnym/symbolicznym interpretowaniu treści religijnych. W ramach takiego podejścia zaproponowano cztery religijne style poznawcze:

1. ortodoksja – charakteryzuje się literalnym myśleniem o zagadnieniach religijnych przy jednoczesnym uwzględnieniu obecności transcendencji;
2. krytyka zewnętrzna – odznacza się literalnym myśleniem o tematach religijnych, lecz równocześnie zaprzecza się istnieniu transcendencji;
3. relatywizm – wyraża się odrzucaniem rzeczywistości transcendentnej przy jednoczesnym przekonaniu, że zagadnienia religijne mogą mieć ukryte, symboliczne znaczenie;
4. wtórna naiwność – charakteryzuje się uznaniem transcendencji i równoczesnym przekonaniem, że treści religijne można interpretować w sposób symboliczny i mający osobiste znaczenie.

W badaniach psychologicznych od dłuższego czasu wyraźnie zwraca się uwagę na związki religijności z poczuciem sensu życia (Chamberlain, Zika, 1992; Emmons, 2005a; Krause, Hayward, 2012). Wynika to z faktu, że religia niesie z sobą odpowiednią filozofię życia, w ramach której codzienne doświadczenia, szczególnie trudne i niezrozumiałe (cierpienie, cho-

roba, śmierć), mogą mieć sens i cel. Jakkolwiek podkreśla się związek religijności z poczuciem sensu życia, to jednak jego charakter jest złożony i nie w pełni wyjaśniony.

Analiza zachowań religijnych wykazała, że wewnętrzna religijność (*intrinsic religiousness*) pozytywnie wiąże się z posiadaniem sensu życia – w przeciwieństwie do zewnętrznej religijności (*extrinsic religiousness*), która nie miała żadnych związków (Chamberlain, Zika, 1988). Podobne rezultaty uzyskano w badaniach młodzieży szkół średnich (Shek, Hong, Cheung, 1986) oraz ludzi starszych (Ardelt, 2003). Osoby o wewnętrznej religijności odznaczały się wyższym poziomem poczucia sensu i celu życia, a także chętniej przynależały do grup religijnych. Oznacza to, że tylko forma religijności uznająca religię jako wartość samą w sobie połączona z autentycznym zaangażowaniem religijnym wiąże się z silniejszym poczuciem sensu. Religijność zewnętrzna traktująca religię instrumentalnie i bez przekonania nie przekłada się natomiast na wyższy poziom sensu życia.

Pragmatyczny wymiar religijności, jakim jest uczestnictwo w praktykach religijnych, wiąże się z poczuciem sensu życia. Potwierdzają to badania nad dobrostanem psychicznym, w których wykazano pozytywne związki między aktywnością religijną osób a ich doświadczaniem sensu życia (Steger, Frazier, 2005). W innych badaniach poczucie sensu życia dodatnio korelowało z subiektywną religijnością (Frazier, Mintz, Mobley, 2005) oraz siłą przekonań religijnych (Vilchinsky, Kravetz, 2005).

Na rodzimym gruncie badania nad związkami doświadczenia religijnego z poczuciem sensu życia wśród młodzieży akademickiej przeprowadził Stanisław Głaz (2008). Wyniki wskazały, że poczucie sensu życia posiada zarówno bezpośredni, jak i pośredni związek ze strukturą przeżyć religijnych. Poczucie sensu życia wykazywało bezpośrednie powiązanie tylko ze świadomością przeżycia obecności Boga (dodatnia zależność), natomiast pośrednie – ze świadomością przeżycia obecności i nieobecności Boga poprzez czynniki lęku przed pustką i poczuciem bezsensu (ujemna zależność). Ponadto religijność rozumiana w kategoriach systemu znaczeń i centralności wiąże się po-

zytywnie z egzystencjalnym poczuciem sensu życia rozumianym jako globalne ustosunkowanie się jednostki do sfery znaczeń (Krok, 2009).

Prezentując zależności między sferą religijną a poczuciem sensu życia, należy jednak zaznaczyć, że w innych badaniach nie zanotowano związków istotnych statystycznie, lub też były one bardzo słabe. W grupie studentów nie stwierdzono związku między religijnością a poczuciem sensu życia (Lewis i in., 1997). W przeciwieństwie do wcześniej przytoczonych wyników badań zagranicznych w grupie polskich studentów nie stwierdzono pozytywnych zależności pomiędzy religijnością wewnętrzną i siłą przekonań religijnych a poczuciem sensu życia. Spośród wskaźników religijnych tylko częstotliwość modlitwy i religijność zewnętrzna motywowana społecznie wiązały się z poczuciem sensu życia (Wnuk, 2008).

W badaniach nad religijnością i poczuciem sensu życia nie rozgraniczono wymiarów doświadczenia i poszukiwania sensu życia. Tymczasem, jak wskazują badania Michaela F. Stegera i współpracowników (Steger, 2012; Steger i in., 2006), obecność i poszukiwanie sensu życia są odmiennymi aspektami funkcjonowania jednostek. Obecność sensu życia oznacza, że życie posiada wyraźny sens i cel. Jednostka ma właściwe rozeznanie tego, co czyni jej życie bardziej sensownym. Poszukiwanie sensu życia odzwierciedla stan, w którym jednostka szuka czegoś, co uczyni jej życie znaczącym, ważnym i sensownym. W tym rozumieniu ludzie mogą posiadać sens życia lub też dążyć do jego osiągnięcia.

Jeśli chodzi o relacje między religijnością a nadzieją, to można dostrzec powiązania między obydwoma pojęciami. Nadzieja może być ujmowana w dwóch aspektach jako: (1) nadzieja na sukces i (2) nadzieja podstawowa. Zdaniem Charlesa R. Snydera (2002; Snyder, Lopez, Shorey, 2003), inicjatora badań w tym zakresie, nadzieja na sukces jest pozytywnym stanem motywacyjnym, opartym na interaktywnym działaniu ukierunkowanym na cele oraz strategiach prowadzących do tych celów. Natomiast nadzieja podstawowa, pojęcie wprowadzone przez Erika Eriksona (1997, 2002), to głęboko zakorzenione przeświadczenie osoby,

że świat jest uporządkowany i sensowny oraz przychylny ludziom.

Religijność jest związana z nadzieją na poziomie strukturalnym i funkcjonalnym. W obrębie pierwszego z nich zarówno religijność, jak i nadzieja wiążą się z celami (np. wiara ma na celu kontakt z Bogiem), sposobami ich osiągnięcia (np. wskazania religijne i zasady moralne) oraz motywacją do podjęcia konkretnych działań (np. dążenie do osiągnięcia zbawienia) (Snyder, Sigmon, Feldman, 2002). Religia zawiera elementy nadziei w ramach swoich przekonań i wierzeń, które prezentują człowiekowi perspektywę ponadczasową, np. w postaci życia po śmierci. Na poziomie funkcjonalnym religia, poprzez dostarczanie odpowiedzi na fundamentalne pytania egzystencjalne, oferuje osobom nadzieję i nadaje znaczenie podejmowanym działaniom. Robert Emmons stwierdza: „W swoim religijnym kontekście nadzieja zapewnia wytchnienie w utrapieniach, wzmacnia wytrwałość w obliczu wyzwań i dostarcza przekonania o nagrodzie wiecznej” (Emmons, 2005b, s. 242). W tym sensie religia może generować stany psychiczne związane z doświadczeniem nadziei.

Większość badań na temat relacji między religijnością a nadzieją prowadzono w grupach chorych. Przekonania religijne, ale nie zachowania religijne, były najlepszym predyktorem nadziei wśród osób przeżywających stany depresyjne (Murphy i in., 2000). Wierzenia religijne wzmacniają nadzieję i poczucie sensu życia u osób chorych na schizofrenię, co wykazały badania kliniczne (Mohr i in., 2006). Ponadto wzrost nadziei zaobserwowano u osób praktykujących modlitwę (Jankowski, Sandage, 2011). W badaniach nad osobami chorymi onkologicznie stwierdzono pozytywne związki pomiędzy siłą nadziei i poczuciem sensu życia a czynnikami religijno-duchowymi (Wnuk i in., 2010). Dowodzi to, że przeżycia religijne i duchowe odgrywają istotną rolę w przypadku nadziei pacjentów.

Jakkolwiek dotychczas nie przeprowadzono bezpośrednich badań nad związkami religijności i nadziei wśród młodzieży, to jednak można przypuszczać, że mogą one być istotne. Okres rozwojowy, w którym znajdują się młode oso-

by, charakteryzuje się dążeniem do uzyskania samodzielności, planowaniem przyszłości oraz wrażliwością na światopogląd i sferę religijną. Młodzież w wielu przypadkach traktuje religię jako źródło oparcia i pomocy w dylematach rozwojowych. Z tego względu doświadczenia religijne przeżywane w tym okresie mogą się wiązać z elementami nadziei.

PROBLEM BADAWCZY

Problem badawczy dotyczy zbadania związków między religijnością ujmowaną w kategoriach systemu osobistych konstruktów oraz przekonań postkrytycznych z poczuciem sensu życia i dwoma rodzajami nadziei: nadzieją na sukces oraz nadzieją podstawową wśród osób w okresie późnej adolescencji. W ramach tak sformułowanego problemu badawczego postawiono następujące hipotezy:

H1: Religijność ujmowana w kategoriach centralności i przekonań postkrytycznych jest silniej związana z obecnością sensu życia niż jego poszukiwaniem.

H2: Wymiary religijności wiążą się silniej z nadzieją podstawową niż nadzieją na sukces.

H3: Wymiary religijności postkrytycznej wyrażające akceptację transcendencji charakteryzują się dodatnimi związkami z poczuciem sensu życia i nadzieją w przeciwieństwie do wymiarów negujących transcendencję, które wykazują ujemne związki.

H4: Poziom poczucia sensu życia i nadziei jest wyższy dla osób prezentujących postawę afirmatywną wobec religii w porównaniu z osobami charakteryzującymi się postawą obojętną i krytyczną.

METODA

Osoby badane

W badaniach wzięło udział 198 osób (104 kobiety i 94 mężczyzn) w wieku 18–23 lat. Średnia wieku wynosiła $M = 20.36$ roku przy odchyleniu standardowym $SD = 2.74$. W badaniach skoncentrowano się na osobach będących w okresie

późnej adolescencji – uczniach szkół ponadgimnazjalnych, studentach uczelni wyższych oraz osobach pracujących. Badania miały charakter anonimowy. Nie stosowano ograniczeń czasowych odnośnie do wypełniania kwestionariuszy.

Narzędzia badawcze

W badaniach zastosowano pięć narzędzi badawczych: dwa w celu zmierzenia religijności, jedno – poczucia sensu życia i dwa – poziomu nadziei.

Skala Centralności Religijności opracowana przez Hubera (2003) służy do zbadania religijności głównie pod kątem poznawczym i społecznym. Składa się z pięciu skal: zainteresowanie problematyką religijności, przekonania religijne, modlitwa, doświadczenie religijne i kult. Suma wyników w poszczególnych skalach daje wynik ogólny. Współczynniki rzetelności α -Cronbacha dla skal mieszczą się w granicach od .82 do .93, natomiast współczynniki korelacji uzyskane przy ocenie trafności teoretycznej – w przedziale od .74 do .88. Polskiej adaptacji skali dokonała Beata Zarzycka (2007).

Skala Przekonań Postkrytycznych została opracowana przez Hutsebauta i współpracowników (Hutsebaut, 1996; Duriez, Fontaine, Hutsebaut, 2000) i służy do pomiaru poznawczych wymiarów religijności. Składa się z czterech skal określających wcześniej opisane religijne style poznawcze: ortodoksję, zewnętrzną krytykę, relatywizm i wtórną naiwność. Skala została przetłumaczona na język polski i zaadaptowana przez Bartzuka, Wiechetka i Zarzycką (2011). Charakteryzuje się dobrymi wskaźnikami psychometrycznymi. Współczynniki rzetelności α -Cronbacha dla poszczególnych skal wynoszą od .71 do .89. Współczynniki korelacji uzyskane przy ocenie trafności zewnętrznej z innymi miarami religijności mieszczą się w przedziale od .47 do .81.

Kwestionariusz Poczucia Sensu Życia opracowany został przez Michaela F. Stegera i współpracowników (Steger i in., 2006). Jest narzędziem składającym się z 10 twierdzeń i przeznaczonym do badania sensu życia w dwóch aspektach: obecności i poszukiwania. Kwestionariusz zaadaptował na grunt polski Dariusz Krok (2011). Kwestionariusz posiada zadowalają-

ce wskaźniki psychometryczne dla wersji polskiej. Współczynniki rzetelności α -Cronbacha wyniosły: .82 – dla skali obecności, i .83 – dla skali poszukiwania. Trafność narzędzia jest zadowalająca – współczynniki korelacji wersji polskiej są zbliżone do wskaźników wersji oryginalnej (.59 dla skali obecności i –.25 dla skali poszukiwania).

Kwestionariusz Nadziei Podstawowej BHI-12, opracowany przez Jerzego Trzebińskiego i Mariusza Ziębę (2003a), to narzędzie samoopisowe służące do pomiaru nadziei podstawowej. Składa się z 12 stwierdzeń ocenianych na skali pięciostopniowej. Im wyższy wynik, tym większy jest poziom nadziei podstawowej. Kwestionariusz posiada dobre wskaźniki psychometryczne: współczynnik rzetelności α -Cronbacha wynosi .70; trafność wyrażona za pomocą współczynnika r -Pearsona wynosi .62.

Skala Nadziei Snydera służy do pomiaru poziomu nadziei rozumianej jako dążenie do odniesienia sukcesu. Jest ona szeroko wykorzystywana do badań nad nadzieją w kontekście osobowości i zdrowia (Snyder, 2002). W pracy posłużono się wersją zaproponowaną przez Józefa Kozieleckiego (2006). Skala składa się z 12 itemów, ocenianych na ośmiostopniowej skali Likerta. Współczynnik rzetelności α -Cronbacha wynosi .79; natomiast trafność mierzona metodą test/retest wynosiła od .73 do .82 w okresie 8–10 tygodni.

WYNIKI

W pierwszym etapie określono powiązania między wymiarami centralności religijności i przekonań postkrytycznych a rodzajami poczucia sensu życia i nadziei. Uzyskane współczynniki korelacji r -Pearsona prezentuje tabela 1.

Porównania korelacyjne między skalami centralności religijności i poczucia sensu życia ukazały wyniki istotne statystycznie tylko dla wymiaru obecności. Wszystkie one miały znak dodatni, oznaczający, że wyższy poziom religijności wiąże się z silniejszą obecnością sensu życia. Brak było natomiast związków centralności z wymiarem poszukiwania sensu. Wszystkie wymiary centralności religijności

Tabela 1. Korelacje r-Pearsona pomiędzy wymiarami centralności religijności i przekonań postkrytycznych a poczuciem sensu życia i nadzieją

	Centralność religijności						Przekonania postkrytyczne			
	ZPR	PR	M	DR	K	C	OR	KZ	R	WN
OS	.37***	.20**	.26***	.30***	.28***	.33***	.15*	-.26***	-.20**	.20***
PS	-.06	-.04	-.02	.01	-.08	-.04	.04	.13	.24***	-.00
NP	.27***	.43***	.40***	.37***	.36***	.44***	.20**	-.50***	-.29***	.33***
NS	.22**	.18**	.10	.14*	.08	.17*	.16*	-.11	.00	.16*

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

Legenda: ZPR – zainteresowanie problematyką religijną, PR – przekonania religijne, M – modlitwa, DR – doświadczenie religijne, K – kult, C – centralność (wynik ogólny); OR – ortodoksja, KZ – krytyka zewnętrzna, R – relatywizm, WN – wtórna naiwność; OS – obecność sensu, PS – poszukiwanie sensu, NP – nadzieja podstawowa, NS – nadzieja na sukces

Tabela 2. Regresja wielokrotna dla poczucia sensu życia i nadziei względem wyników centralności religijności i przekonań postkrytycznych

Zmienne w analizie regresji	β	t	p
Obecność sensu życia: $R = .39$; $R^2 = .15$; $F(2,195) = 17.56$; $p < .001$			
Zainteresowanie problematyką religijną	.30	3.78	.000
Doświadczenie religijne	.15	2.02	.046
Poszukiwanie sensu życia: $R = .30$; $R^2 = .09$; $F(1,196) = 4.66$; $p < .001$			
Relatywizm	.27	3.68	.000
Nadzieja podstawowa: $R = .50$; $R^2 = .25$; $F(2,195) = 65.93$; $p < .001$			
Zewnętrzna krytyka	-.50	-8.12	.000
Modlitwa	.16	2.23	.035
Nadzieja na sukces: $R = .29$; $R^2 = .08$; $F(2,195) = 3.53$; $p < .01$			
Zainteresowanie problematyką religijną	.23	2.73	.007
Przekonania religijne	.18	2.01	.034

pozytywnie wiążą się z nadzieją podstawową na poziomie $p < .001$. Jeśli chodzi o związek centralności religijności z nadzieją na sukces, to ma on znacznie słabszy charakter. Trzy podskale: zainteresowanie problematyką religijną, przekonania religijne i doświadczenie religijne, wykazują pozytywne związki z tym rodzajem

nadziei. Dodatnia zależność wystąpiła także między wynikiem ogólnym centralności a nadzieją na sukces.

Jeśli chodzi o związki religijnych stylów myślenia, to uzyskane zależności były nieco inne niż poprzednio. Okazało się, że ortodoksja i wtórna naiwność dodatnio korelują

z obecnością sensu życia, podczas gdy krytyka zewnętrzna i relatywizm wykazały korelacje ujemne. Dla poszukiwania sensu jedynie relatywizm wykazał dodatnią korelację. Pozytywne związki wystąpiły między ortodoksją i wtórną naiwnością a nadzieją podstawową i nadzieją na sukces, natomiast ujemne związki – tylko między krytyką zewnętrzną i relatywizmem a nadzieją podstawową.

W celu bardziej precyzyjnego określenia siły związków pomiędzy zmiennymi przeprowadzono krokową regresję wielokrotną dla rodzajów poczucia sensu życia i nadziei (zmienna zależna) w ramach wymiarów centralności religijności i przekonań postkrytycznych (zmienna niezależna). Wyniki przedstawia tabela 2.

Rezultaty przeprowadzonych analiz pokazały, że dwie zmienne: zainteresowanie problematyką religijną i doświadczenie religijne, wyjaśniają 15% wariancji w zakresie obecności sensu życia. Rozpatrując znaki zależności, można powiedzieć, że osoby będą miały tym wyższe poczucie sensu życia, im silniej będą interesowały się problematyką religii i przeżywały treści religijne. W przypadku poszukiwania sensu życia tylko jedna zmienna: relatywizm, weszła do równania regresji, wyjaśniając 9% wariancji. Dążenie do odkrywania sensu życia będzie tym większe, im osoby będą silniej preferować relatywistyczny styl myślenia o religii.

Rezultaty krokowej regresji wielokrotnej dla nadziei podstawowej wskazują na zespół

dwóch zmiennych: zewnętrznej krytyki i modlitwy, wyjaśniających łącznie 25% wariancji. Uzyskane zależności wskazują, że osoby będą posiadać tym silniejsze przeświadczenie o uporządkowaniu i przychylności świata, im mniej będą wykazywać krytyczne ustosunkowanie się do religii, a bardziej – angażować się w praktyki modlitewne. Dla nadziei na sukces dwie zmienne: zainteresowanie problematyką religijną i przekonania religijne, wyjaśniają tylko 8% zmienności dla całej grupy badanych. Osoby będą odznaczać się tym silniejszą nadzieją na osiągnięcie celów, im mocniejsze będą ich zainteresowania treściami religijnymi i poglądy dotyczące religii.

W następnym etapie analiz statystycznych podjęto próbę określenia poziomu poczucia sensu życia i nadziei u osób prezentujących różne postawy wobec religii. Chodziło o zbadanie, czy osoby różniące się centralnością religijności i stylami myślenia o religii inaczej doświadczają sensu życia i nadziei. W celu wyodrębnienia grup zastosowano analizę skupień dla wyniku ogólnego centralności religijności i wyników przekonań postkrytycznych (tabela 3).

Uzyskano trzy grupy zróżnicowane pod względem wymiarów religijności. Grupa pierwsza (N = 59) charakteryzuje się niskim poziomem centralności religijności i myślenia ortodoksyjnego, umiarkowanym poziomem wtórnej naiwności, natomiast relatywnie silnymi stylami myślenia krytycznego i relatywistycznego

Tabela 3. Wyniki średnich, odchyłeń standardowych i testu *F* między wyodrębnionymi grupami w zakresie Skal Centralności Religijności (CR) i Przekonań Postkrytycznych (PCBS)

SKALE CR i PCBS	Postawa krytyczna		Postawa obojętna		Postawa afirmatywna		<i>F</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Centralność religijności	2.07	.61	3.37	.50	4.35	.40	267.73	.000
Ortodoksja	2.34	.91	3.49	.85	4.41	.92	71.56	.000
Krytyka zewnętrzna	4.44	.83	3.07	.79	1.83	.61	156.63	.000
Relatywizm	4.54	1.02	4.56	.73	3.35	.83	39.70	.000
Wtórna naiwność	3.62	1.10	5.00	.62	5.41	.65	77.39	.000

w stosunku do religii. Osoby w tej grupie prezentują postawę krytyczną wobec religii. Druga grupa (N = 77) cechuje się umiarkowanymi wynikami w zakresie centralności religijności oraz ortodoksyjnego i krytycznego myślenia religijnego, natomiast nieco wyższym natężeniem w zakresie myślenia relatywistycznego i wtórnej naiwności. Uwzględniając taki układ wartości, nazwano ją grupą o postawie obojętnej. Trzecią grupę (N = 62) charakteryzuje wyższe niż przeciętne natężenie centralności religijności oraz silne myślenie ortodoksyjne i wtórna naiwność w stosunku do zagadnień religijnych, przy równoczesnej niższej postawie krytycyzmu i relatywizmu religijnego. Grupę tę cechuje postawa afirmatywna wobec religii.

Następnie określono różnice pomiędzy tymi grupami w zakresie wyników poczucia sensu życia i nadziei. Wyniki testu ANOVA oraz testów *post-hoc* Tukeya przedstawia tabela 4.

Wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie poczucia sensu życia między grupami osób o odmiennych postawach religijnych. Porównania przy użyciu testu Tukeya wykazały, że różnice istotne statystycznie zanotowano między postawą afirmatywną a postawą krytyczną ($p < .001$) i obojętną ($p < .001$). W obydwu przypadkach osoby o postawie aktywnej charakteryzowały się wyższym poczuciem sensu życia niż osoby z dwóch pozostałych grup. Brak było natomiast różnic istotnych statystycznie dla poszukiwania sensu życia.

W zakresie nadziei wyniki istotne statystycznie między postawami wobec religii zanotowano dla nadziei podstawowej i nadziei na sukces. Oznacza to, że rodzaj postawy decyduje o doświadczaniu nadziei. Dla nadziei podstawowej różnice wystąpiły między postawą afirmatywną a postawą krytyczną ($p < .001$) i obojętną ($p < .001$). U osób o aktywnej postawie religijnej stwierdzono wyższy poziom nadziei podstawowej niż u osób z dwóch pozostałych grup. W zakresie nadziei na sukces różnica istotna statystycznie pojawiła się między postawą aktywną a krytyczną ($p < .01$), gdzie osoby o aktywnym stosunku do religijności cechowały się silniejszą nadzieją ukierunkowaną na osiąganie celów niż osoby o postawie krytycznej.

DYSKUSJA

Uzyskane wyniki pokazują, że religijność młodzieży w okresie późnej adolescencji ma istotny związek z poczuciem sensu życia i nadzieją. Potwierdza to wcześniejsze spostrzeżenia, że sfera transcendentna jest ważnym elementem zmian psychicznych i społecznych zachodzących u młodego człowieka (Levenson, Aldwin, Igarashi, 2013; Walesa, 2006). Jednak charakter tych zależności jest złożony i zależy zarówno od wymiarów religijności, jak i rodzaju poczucia sensu życia i nadziei.

Tabela 4. Wyniki analizy wariancji ANOVA oraz testu Tukeya dla wyników ogólnych Skali Poczucia Sensu Życia, Nadziei Podstawowej i Nadziei na Sukces

	Postawa krytyczna (PK)		Postawa obojętna (PO)		Postawa afirmatywna (PA)		F	p	Test Tukeya
	M	SD	M	SD	M	SD			
Obecność sensu	4.86	1.14	4.78	1.27	5.80	1.03	13.69	.000	PK:PA*** PO:PA***
Poszukiwanie sensu	4.61	1.27	4.77	1.12	4.29	1.53	2.38	.10	—
Nadzieja podstawowa	3.13	.50	3.29	.44	3.61	.40	21.64	.000	PK:PA*** PO:PA***
Nadzieja na sukces	3.06	.48	3.19	.40	3.26	.44	4.35	.014	PK:PA**

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

Religijność ujmowana w kategoriach osobistych konstruktów i przekonań postkrytycznych okazała się silnie związana z obecnością niż poszukiwaniem sensu życia, co pozwala na potwierdzenie pierwszej hipotezy badawczej. Oznacza to, że religijna interpretacja życia przez młodzież wiąże się z posiadaniem sensu i celu w życiu. Istotne jest jednak zauważenie, że nie wystąpiły związki między religijnością a poszukiwaniem sensu. Może to wskazywać, że religijność jest jednym z tych istotnych obszarów, szczególnie dla młodych osób, który stwarza perspektywę wyjaśnienia zachodzących zjawisk i wypracowania własnej filozofii życia, a równocześnie chroni je przed zwątpieniem i lękiem. Osoby religijne nie akceptują sytuacji niepewności i nieustannych dylematów egzystencjalnych wiążących się z wymiarem poszukiwania sensu życia, lecz aktywnie starają się wypracować spójny pogląd na świat i własne życie. W tej perspektywie uzyskane wyniki poszerzają wcześniejsze badania (Frazier, Mintz, Mobley, 2005; Shek, Hong, Cheung, 1986), wskazując, że dla religijnego rozwoju młodych osób istotne jest osiągnięcie i wypracowanie sensu życia, a nie bezustanne poszukiwanie, które pozostawia osoby w stanie „zawieszenia” i niepewności.

Wymiary religijności wykazują silniejsze powiązania z nadzieją podstawową niż nadzieją na sukces. Potwierdza to jednocześnie przypuszczenia badawcze drugiej hipotezy, zakładającej ten charakter zależności. Wynik ten jest o tyle interesujący, że pokazuje, iż religijność wiąże się przede wszystkim z głębokim przeświadczeniem młodych osób o uporządkowaniu, przychylności i sensowności świata. Religia pomaga w zbudowaniu sensownego i celowego obrazu świata, a także umożliwia zrozumienie zachodzących zjawisk w szerszej, egzystencjalnej perspektywie (Krok, 2009; Park, 2013). Wśród młodych ludzi wierzenia i praktyki religijne są bardziej istotne dla wypracowania integralnych przekonań i planów życiowych niż w działaniach ukierunkowanych tylko na pragmatyczne osiąganie celów, co odzwierciedla nadzieja na sukces. Niewątpliwie z jednej strony wynika to z idealizmu młodzieńczego, widocz-

nego w dążeniu do prawdziwości i zgodności z wewnętrznymi ideałami i zasadami zachowania, a z drugiej – poszukiwania głębszych, egzystencjalnych uzasadnień dla wykonywanych praktyk religijnych.

Jednak nie każda forma religijności jest korzystna dla poczucia sensu życia i nadziei. Uzyskane rezultaty wskazały, że wyłącznie style ortodoksji i wtórnej naiwności, wyrażające akceptację transcendencji, pozytywnie wiążą się z poczuciem sensu życia i nadzieją. W przypadku stylów zewnętrznej krytyki i relatywizmu, które zawierają negatywny stosunek do transcendencji, zależności te były ujemne. Potwierdza to trzecią hipotezę badawczą, a równocześnie wskazuje, że religijność jest złożonym fenomenem, który powinien być analizowany i badany w wielu wymiarach, szczególnie wśród młodzieży (Duriez, Fontaine, Hutsebaut, 2000; Huber, 2004). Podejście do religijności wiąże się z modyfikacją dotychczasowego spojrzenia na świat i samego siebie, co uwidacznia się w doświadczeniach sensu życia i nadziei jako istotnych wymiarów pozytywnego funkcjonowania młodych ludzi.

Powyższe zależności pomagają wyjaśnić, dlaczego w niektórych wcześniejszych badaniach związki między religijnością i poczuciem sensu życia były bardzo słabe lub nieistotne (Lewis i in., 1997; Wnuk, 2008). W przypadku religijności, będącej złożonym konstruktem, należy uwzględniać nie tylko same przekonania i praktyki religijne, ale także style myślenia religijnego. Poznawcze podejście do religijności – akcentujące sposób, w jaki jednostki analizują i dokonują wnioskowania na temat treści religijnych – dostarcza głębszego wglądu w charakter tego zjawiska i pozwala precyzyjniej dostrzec powiązania z innymi czynnikami psychologicznymi, np. poczuciem sensu życia i nadzieją.

W okresie późnej adolescencji dotychczasowe wzorce i schematy religijne, ukształtowane w okresie dzieciństwa, przekształcają się i przybierają nowe formy. Poszukiwanie znaczenia religijnego zachodzi w licznych indywidualnych i społecznych wymiarach życia (np. poznanie religijne, praktyki religijne, myślenie o religii, doświadczenie religijne).

Systematycznie kształtuje się jednocząca filozofia życia, umożliwiająca integrację różnych struktur i tendencji rozwojowych, w ramach których obecne są przekonania i zachowania religijne. Jeśli przybierają one formę dojrzałej religijności, to mogą sprzyjać doświadczaniu sensu życia i nadziei, głównie podstawowej, wyrażającej zaufanie do otaczającej rzeczywistości.

Z powyższymi uwagami wiążą się postawy wobec religii i ich związki z poczuciem sensu życia i nadzieją. Wyniki analizy skupień i analiz wariancji wykazały, że przede wszystkim religijność wewnętrzna, oparta na zaangażowaniu religijnym oraz autentycznym i dojrzałym podejściu do religii, sprzyja formowaniu doświadczeń sensu życia i perspektywy nadziei. W porównaniu z nią religijność obojętna lub krytyczna nie wiąże się z posiadaniem sensu życia i nadziei. Pozwala to zweryfikować czwartą hipotezę badawczą. Osoby prezentujące postawę afirmatywną wobec religii cechują się wyższym poziomem obecności sensu życia i nadziei w porównaniu z osobami o postawie obojętnej i krytycznej. Wartość dojrzałej i afirmatywnej postawy religijnej dla kształtowania poczucia sensu i nadziei u młodzieży można tłumaczyć sformułowanymi przez Michaela R. Levensona, Carolyn M. Aldwin i Heidi Igarashi (2013) założeniami, że doświadczenie religijne musi być zinterioryzowane i zaakceptowane, jeśli ma prowadzić do korzystnych zmian w psychice młodego człowieka.

W przypadku braku interioryzacji i akceptacji religijność nie będzie spełniać swojej senso-twórczej i orientacyjnej funkcji. Wręcz przeciwnie – może prowadzić do postawy wątpliwości oraz kontestacji planów i zamierzeń życiowych. Wskazywałyby na to fakt, że jednym wymiarem, w którym nie zauważono różnic między rodzajami postaw wobec religii, było poszukiwanie sensu życia. Można także zaproponować inną interpretację, a mianowicie: u młodzieży nieposiadającej sprecyzowanych i spójnych celów życiowych oraz nieustannie zmieniającej swoje cele religijność nie odgrywa istotnej funkcji. Osoby takie pozostają w stanie permanentnego poszukiwania sensu życia, co może wiązać się z brakiem stabilizacji i poczuciem przypadkowości.

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają wcześniejsze ustalenia badawcze dotyczące związków religijności z poczuciem sensu życia i nadzieją (Chamberlain, Zika, 1992; Mohr i in., 2006). Równocześnie wskazują, że zależności te są nieco inne dla młodzieży niż u osób dorosłych czy starszych. Okres rozwojowy, w którym znajdują się młodzi ludzie, odznacza się charakterystycznymi sposobami myślenia, odczuwania i zachowania, w wyniku czego pojawiają się specyficzne dla nich formy podejścia do religii. Zrozumienie religijności młodzieży i jej związków ze sferą sensu i nadziei wymaga z jednej strony uwzględnienia różnych wymiarów religijności, a z drugiej – dostrzeżenia charakterystycznych elementów rozwojowych.

BIBLIOGRAFIA

- Ardelt M. (2003), Effects of religion and purpose in life on elders' subjective well-being and attitudes toward death. *Journal of Religious Gerontology*, 14, 55–77.
- Bartczuk R., Wiechetek M., Zarzycka B. (2011), Skala Przekonań Post-Krytycznych D. Hutsebauta. W: M. Jaroš (red.), *Psychologiczny pomiar religijności*, 201–229. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Chamberlain K., Zika S. (1988), Religiosity, life meaning, and wellbeing: Some relationships in a sample of women. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27, 411–420.
- Chamberlain K., Zika, S. (1992), Religiosity, meaning in life, and psychological well-being. W: J.F. Schumaker (ed.), *Religion and Mental Health*, 138–148. New York: Oxford University Press.
- Duriez B., Fontaine J.R.J., Hutsebaut D. (2000), A further elaboration of the Post-Critical Belief Scale: Evidence for the existence of four different approaches to religion in Flanders-Belgium. *Psychologica Belgica*, 40, 153–181.

- Emmons R. (2005a), Striving for the sacred: Personal goals, life meaning, and religion. *Journal of Social Issues*, 61, 731–745.
- Emmons R.A. (2005b), Emotion and religion. W: R.F. Paloutzian, C.L. Park (eds.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, 235–252. New York: The Guilford Press.
- Erikson E. (1997), *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Rebis.
- Erikson E. (2002), *Dopełniony cykl życia*. Poznań: Rebis.
- Frazier Ch., Mintz L.B., Mobley M. (2005), A multidimensional look at religious involvement and psychological well-being among urban elderly African Americans. *Journal of Counseling Psychology*, 52(4), 583–590.
- Głaz S. (2008), *Sens życia a religia*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Huber S. (2003), *Zentralität und Inhalt. Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*. Opladen: Leske und Budrich.
- Huber S. (2004), Zentralität und multidimensionale Struktur der Religiosität: Eine Synthese der theoretischen Ansätze von Allport und Glock zur Messung der Religiosität. W: Ch. Zwingmann, H. Moosbrugger (Hrsgb.), *Religiosität: Messverfahren und Studien zu Gesundheit und Lebensbewältigung. Neue Beiträge zur Religionspsychologie*, 79–105. Münster: Waxmann.
- Hutsebaut D. (1996), Post-critical belief: A new approach to the religious attitude problem. *Journal of Empirical Theology*, 9, 48–66.
- Hutsebaut D. (2000), Post-critical belief scales: Exploration of a possible process. *Journal of Empirical Theology*, 13, 5–18.
- Huuskens L., Ciarrochi J., Heaven P.C. (2013), The longitudinal relationships between adolescent religious values and personality. *Journal of Research in Personality*, 47(5), 483–487.
- Jankowski P.J., Sandage S.J. (2011), Meditative prayer, hope, adult attachment, and forgiveness: A proposed model. *Psychology of Religion and Spirituality*, 3(2), 115–131.
- Kozielecki J. (2006), *Psychologia nadziei*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Krause N., Hayward R.D. (2012), Religion, meaning in life, and change in physical functioning during late adulthood. *Journal of Adult Development*, 19(3), 158–169.
- Krok D. (2009), *Religijność a jakość życia w perspektywie mediatorów psychospołecznych*. Opole: Redakcja Wydawnictw WT UO.
- Krok D. (2011), Poczucie sensu życia a dobrostan psychiczny. *Psychologia Jakości Życia*, 10(2), 95–115.
- Krok D. (2013), Nadzieja jako predyktor wymiarów dobrostanu psychicznego. *Polskie Forum Psychologiczne*, 18(2), 157–172.
- Levenson M.R., Aldwin C.M., Igarashi H. (2013), Religious development from adolescence to middle adulthood. W: R.F. Paloutzian, C.L. Park (eds.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, 183–197. New York: Guilford Press.
- Lewis Ch.A., Lanigan C., Joseph S., Fockert J. (1997), Religiosity and happiness: No evidence for an association among undergraduates. *Personality and Individual Differences*, 22(1), 119–121.
- Mohr S., Brandt P.Y., Borrás L., Gillieron C., Huguelet P. (2006), Toward an integration of spirituality and religiousness into the psychosocial dimension of schizophrenia. *American Journal of Psychiatry*, 163(11), 1952–1959.
- Murphy P.E., Ciarrochi J.W., Piedmont R.L., Cheston S., Peyrot M., Fitchett G. (2000), The relation of religious beliefs and practices, depression, and hopelessness in persons with clinical depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68, 1102–1106.
- Park C.L. (2013), Religion and meaning. W: R.F. Paloutzian, C.L. Park (eds.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, 357–378. New York: The Guilford Press.
- Reich K.H. (2014), Religious development across life span: Conventional and cognitive developmental approaches. W: D.L. Featherman, R.M. Lerner, M. Perlmutter (eds.), *Life-span Development and Behavior*, 146–189. New York: Psychology Press.
- Shek D.T.L., Hong E.W., Cheung M.Y.P. (1986), The Purpose In Life Questionnaire in a Chinese context. *Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 121, 77–83.
- Snyder C.R. (2002), Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275.

- Snyder C.R., Lopez S.J., Shorey H.S. (2003), Hope theory, measurements, and applications to school psychology. *School Psychology Quarterly*, 18, 122–139.
- Snyder C.R., Sigmon D.R., Feldman D.B. (2002), Hope for the sacred and vice versa: Positive goal-directed thinking and religion. *Psychological Inquiry*, 13(3), 234–238.
- Steger M.F. (2012), Experiencing meaning in life: Optimal functioning at the nexus of well-being, psychopathology, and spirituality. W: P.T.P. Wong (ed.), *The Human Quest for Meaning: Theories, Research, and Applications*, 165–183. London and New York: Routledge.
- Steger M.F., Frazier P. (2005), Meaning in life: One link in the chain from religion to wellbeing. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 574–582.
- Steger M.F., Frazier P., Oishi S., Kaler M. (2006), The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53, 80–93.
- Trzebiński J., Zięba M. (2003a), *Kwestionariusz nadziei podstawowej – BHI-12*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Trzebiński J., Zięba M. (2003b), Nadzieja: strata i rozwój. *Psychologia Jakości Życia*, 2(1), 5–35.
- Vilchinsky N., Kravetz S. (2005), How are religious belief and behavior good for you? An investigation of mediators relating religion to mental health in sample of Israeli Jewish students. *Journal of Scientific Study of Religion*, 44(4), 459–471.
- Walesa Cz. (2006), Rozwój religijności człowieka. W: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, 111–145. Kraków: WAM.
- Wnuk M. (2008), Porównanie egzystencjalnych oraz religijno-duchowych aspektów funkcjonowania studentów i osób uzależnionych od alkoholu. *Roczniki Psychologiczne*, 11(2), 175–189.
- Wnuk M., Marcinkowski J.T., Hędzulek M., Świstak-Sawa S. (2010), Religijno-duchowe korelaty siły nadziei oraz poczucia sensu życia pacjentów onkologicznych. *Psychoonkologia*, 1, 14–20.
- Zarzycka B. (2007), Skala Centralności Religijności Stefana Hubera. *Roczniki Psychologiczne*, 10(1), 133–157.
- Zinnbauer B.J., Pargament K.I. (2005), Religiousness and spirituality. W: R.F. Paloutzian, C.L. Park (eds.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, 21–42. New York: Guilford Press.